

***“ХОРА, КОИТО ДОХОЖДАТ ДА ТИ НАПАДНАТ КЪЩАТА, БРАТИ
ЕДНОУТРОБНИ ДА СА, ПАК ЗАСЛУЖАВАТ КУРШУМ.” - НЯКОИ
БЕЛЕЖКИ ЗА РУСОФОБСКАТА ИДЕОЛОГИЯ И БЪЛГАРСКАТА
НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ (1886-1894)***

Стефан Дечев

Представеният материал е част от едно по-широко и задълбочено изследване на русофилската и русофобска идеология. В хода на работата ставаше все по-очевидно, че и двете идеологии са неразделно свързани с усилията, а и борбата, за дефиниране, разполагане и изграждане на модерната българска идентичност в последната четвърт на XIX-то столетие. Затова изследването се помещава в полетата свързани с проучване “образа на другия”;¹ сред наложилото се през последните години картографиране или “mapping”, което се оказва неделимо от очертаването на собствената идентичност;² в контекста на растящия интерес в световната историография към идентичността, индивидуална и особено колективна;³ в немалкото усилия през последните две десетилетия върху аспектите на национализма.⁴

Русофилската и русофобска идеология демонстрират очебийно съществуването на две различни визии и идеологии за българската национална идентичност, нейното мислене и разполагане, възприемане, гъвкавото ѝ преосмисляне, пренареждане. Тези идеологии поставят още и проблеми свързани с дефинирането и договарянето на българското, йерархизирането на различни идентичности и лоялности, съществуването и съществуването на т. нар множествени идентичности, тяхното пригаждане и приспособяване, борбата и напрежението между тях.

Подобно на притивниковата, цялостната националистическа идеология и градените от нея представи за Русия и руското е едно усилие за дефиниране, предефиниране, разполагане и доизграждане на българската национална идентичност.⁵ Ала както ще бъде демонстрирано на следващите редове, както кръга около “Независимост”, така и регентският печат, и най-вече З. Стоянов, извикват много повече ресурси за нейното преговаряне и изграждане. В този смисъл, те постигат съзиждането на един цялостен нов

свят, на една нова политическа, партизанска идентичност, както и на една алтернативна национална идентичност.

На следващите редове, пропускайки интересните теми свързани с мястото на православието и славянството в изграждането и разполагането на българската идентичност, ще се спра на онези теми и мотиви, които са свързани по-скоро с търсенето на ресурси за тази идентичност в културата на всекидневно равнище и българската народна култура чрез противопоставянето им на руски културни символи.

“Отечеството” като “къща” и “семејство”.

Почти в самото начало националистическата идеология се опитва да “преведе” концепцията за приоритета на *“отечеството”*, на *“своето”* пред руското, на българската идентичност пред славянската, на езика на обикновения човек и всекидневния живот. Ето защо в стремежа към търсене на максимален диалог при обосноваване на политиката спрямо Русия, идеолозите прибегват до представянето на това *“отечество”* като *“къща”* и *“семејство”*. Затова противопоставянето срещу руската намеса във вътрешните работи на Княжеството, стремежът към *“свобода”*, *“самостоятелност”* и *“независимост”*, се обрисова като желание *“да сме само домакини у дома си”*, *“пълни стопани на нашите огнища”*, а вътрешнополитическите борби в България се разглеждат като един *“домашний спор”*, в който не бива да се месят *“чужденци”*.⁶ Дори З. Стоянов по-късно описва защитата на *“отечеството”* от руско вмешателство като защита на *“къщата ви”* от *“комшията ви”* или *“кръстникът ви”*. *“А това същото, - продължава той - което може да бъде с частно лице и къща, същото е и с една държава.”*⁷

По време на предизборната кампания през пролетта на 1886 г. и самото Съединение, срещу което се обявява Петербург, се описва от З. Стоянов като действие, при което *“сами сме си пошетали из къщата”*.⁸ Идеята за *“самостоятелност”* от руска намеса се представя в езика на *“щастлив и блажен само оня стопанин и оная държава, която сама си нарежда работите, сама си беси и коли, гдето се е рекло.”*⁹

Подобна реторика на страниците на *“Независимост”* и печатните органи на регентството се среща неведнъж и през следващите месеци. През март 1887 г. З. Стоянов описва причините за въоръжено противопоставяне на Русия при евентуално нападение от страна на този *“братски”* на българите народ по следния начин: *“Хора, които дохождат да ти нападнат къщата, брати едноутробни да са пак заслужават куршум.”*¹⁰ Тази тенденция е продължена и по-късно при отправяне призови за съпротива при руска окупация. В този случай стрелбата се обосновава от правителствените вестници като стрелба срещу *“всекиго, който иде да те убива, пък бил той брат или чужд...”*, срещу *“разбойник брат”*.¹¹ Дори след години, когато се противопоставя на инициативата на *“Черно море”* за организиране на кампания за събиране на помощи за гладуващите в Русия, официозът

"Свобода" пише: *"Да състрадаваш и помагаш обаче на някого, който се стреми да ти запали къщата, да та разори семейно, да те ограби и съсипе, с една дума да те унищожи - това обаче не е човеколюбие, то е глупост."*¹² В тази мисловна рамка като цяло можем да поместим и припомнените и цитирани от З. Стоянов през септември 1888 г. думи изказани от П. Р. Славейков още през 1882 г. в пловдивската "Независимост", където пише: *"Ако от нас се изисква да гледаме само Русия в очите, то и руското правителство не трябва да забравя поне пословицата: "Ако си ми кум, по есап бъди: кръстил си ми дете, изял си ми прасе."*¹³

Понякога и самата нация се мисли в категориите на семейството. Още в края на май 1886 г. в дописка по убийството и погребението на поп Ан. Чолаков се изтъква как *"руските рубли"* карат *"продадени български синове"* да стигат до там, че *"българина днес по тия места се гнуса от името си, отрича се от баща си, от народността си..."*¹⁴

Къщата и нейната символика като въплъщение на "отечеството"

Самата къща, която се въобразява като *"отечество"*, се обрисова в контекста именно на отношенията с Русия, с *"руската дипломация"* чрез множество конкретни символи като *"своя черга"*, *"бащина черга"*; *"бащиното си огнище"*, *"българско огнище"*, *"собственный двор"*.¹⁵ В този смисъл, отново с цел очертаване на познати и разбираеми граници между родното и чуждото чрез символиката на българската къща се цели и едно противопоставяне на традиционния български начин на живот на руския. По този начин, един идеализиран български свят с неговия *"хляб"*, *"подница"*, *"бъчви"* с *"червено"* и *"бяло вино"*, *"дърт пелинаж"*, *"хамбарите с жито, ръж, ячмик и просо"*, *"добитъка"*,¹⁶ се противопоставя на руския мужик ядящ само *"желад и микина"*, храната му от *"квас, мекина и водка"*, или пък живота му в *"колиби"*.¹⁷ Подобна функция изпълняват и противопоставянията в битов план на българската *"къща"* с нейните *"изба"*, *"яхъри"* *"градинка"*, *"лозици"*, *"двор"*¹⁸ на руската къща, която приличала на българските *"кочини"*, нейните *"сламени покриви"* с *"течове"* при *"руския суров климат"*, с *"печката"*, на която спи руския *"мужик"* *"заедно с цялото си семейство"*, с незначителните руски *"хашеви"*.¹⁹ С невероятното си познаване на народния живот идеолози като З. Стоянов разбират, че това мислене на българското е по-важно за обикновения човек от всичко останало, то свързва мисленето на българската идентичност със самото тяло, с всекидневния бит и безспорно има по-големи шансове да спечели в борбата на думите с каквито и да било интелектуални построения на славянофилството и русофилството.

Защитата на отечеството от Русия като защита на семейната чест

Това ни отвежда и към представянето на защитата на *"самостоятелността"* на *"отечеството"* от Петербург като защита на семейната чест.

Още в материал на страниците на “Самозащита”, като се противопоставя на евентуално връщане на руските офицери, Д. Ризов категорично заявява: *”Ексик олсун благодеянията на такъв кум, който желае да се амюзира с вашата жена и който когато в домът ви огън гори, той се занимава със затрупването на вашия кладенец!...”*²⁰ През март 1886 г. и З. Стоянов изразява тази идея по следния начин: *”Чуждото си е чуждо. Вие, който и да сте, приехте ли биле, щото комшията ви Иван, или кръстникът ви Петко, да са разпорежда в къщата ви, да ви копува месце, да преглежда дечурлигата, да обръща керемидите на чантията, да са взира в краката на булката, дали няма нужда от чехли и пр., а вие да подсмърквате от страна? Казвайте де? - Няма ли умните хора на вторий ден да ви покачат червена чушка на главата? А това същото, което може да бъде с частно лице и къща, същото е и с една държава.”*²¹ И след това авторът подчертава как, ако Русия е помагала за Съединението, тогава *”на булката тя щеше да копува чехли”*, а по-добре било това Съединение да е *”половинка”*, но да си е *”наше”*.²² В този смисъл, на фона на споменатото българско отношение към “семейството”, местните патриархални нрави и култура, подобна функция явно изпълняват и споменатите по-редки описания на това, което се възприема в български контекст като несериозно и повърхностно отношение на руснаците към любовта, годежа, брака, семейството, родителските грижи.²³

Жизненият стандарт на българското село срещу руското

Видим елемент от българската идентичност в нейната националистическа версия се явява чувството за превъзходство на българския селянин спрямо руския. Като обрисова нерадостния живот на руския “*мужик*”, З. Стоянов отбелязва, че *“дордето стигне до положението на своя брат българин, трябва да минат години...”*,²⁴ *“стотина години.”*²⁵ Той внушава, че този български селянин не е такова *“животно като руский мужик”*. *“Когато нашите сиромаси освободители (простите солдати) преминаха в България, - пише авторът на “Записките” - още на Свищов те прехапаха език. Като видяха, че братушките, за които те имаха понятие от по-напред, че са някакви си същества без облекло, без къщи и покъщнини, ходят по улиците да подават ръка на проходящите - като ги видяха казвам, че на всякого в къщата могат да се поберат по 20 техни семейства, че яхърите им са сто пъти по-добри от техните в Русия хашеви и изби, неволно почнаха да псуват. - Проклети братушки. От какво се вие оплаквахте? От какво искахте да ви освободим? - питаха тия нещастници нашите селяни, а тия последните им отговаряха: “От турки и черкези братушко”*.²⁶ Това чувство на превъзходство спрямо културното равнище и жизнения стандарт на “*руския мужик*” се появява неведнъж до самия край на Стамболвото управление.²⁷

Българската "демократичност" срещу руската "безропотност"

Твърде рано, макар и не толкова ясно изказано, лишената от съсловия и рангове, демократична култура се противопоставя не само на руския аристократизъм, но и на липсата на онова, което се възприема като култура на безропотното подчинение пред господарите, характерна, според авторите, за руския мужик. През април 1886 г., описвайки "демократизмът" на "всеки българин", Д. Петков добавя: *"Ние виждаме във време на Руско-турската война, че нашите беленски и плевенски българи, едни отиваха да правят здрасти (курс. Д.П.) с императора, като го наричаха братушка, а друг с умрял петел в ръка, отиваше да плачи на същия император против комшията си, че му убил хвърковатото животно - когато в друга държава същите селени не могат да погледнат на своя бого-помазаник, освен паднали на колени в калта."*²⁸ В този смисъл, понякога се изтъква и забраната на благороднически титли в Търновската конституция като се противопоставя на "благородията" в Русия.²⁹ Тази реторика непрекъснато предопределя символното поставяне на обикновения българин по-високо от обикновения руснак, както и от поданиците на царя от Кавказ и Азия. Това личи от решителния глас на З. Стоянов срещу самия руски монарх през пролетта на 1887 г. когато възкликва: *"Няма да глътнеш ти България, господине. Провождай слугите си да бунтуват и да убиват. И ние ще ги убиваме. Не сме ние твоите добитъци хлебосолци и атамани, но сме българе с яжки глави!..."*³⁰ През май 1889 г., по повод предложение на драгоманина на руското посолство в Цариград Ону пред К. Хаджикалчев за изгонването на Фердинанд и избирането на "някое православно парче" за княз, отново З. Стоянов коментира: *"Г. Ону и неговите господари, за кого мислят и с кого сравняват българския народ? Със своите гавази? С руските полудиви мужици? С кубанските казаки? С династията на Мингрели? С малоруските атамани, които си продадоха човечината за белия цар? С татарските ханове?"*³¹ И по-късно като представя една картина на планове на "руските генерали" за въвеждане на аграрни отношения в България характерни за Русия, официозът отбелязва как пристигането на "руски князи и бейове" можело да доведе след себе си само до пристигане около техните "мушии" на "цели колони от руси" подобно на "черкезите и татарите", тъй като за разлика от руснака българинът нямало да знае как да угажда на господарите.³²

Българско срещу руско

В някои случаи съвсем открито,³³ а при описание и представяне на Русия и руското и със загатвания, ставаме свидетели на едно цялостно противопоставяне на българското като наше и родно на руското. В този смисъл, българската идентичност се изгражда в дълбоко отрицание на руската култура и носи в себе си разбирането и възприемането, че истинският българин не говори мекия, напевен и разглезен руски език; не търпи като обикно-

вения руснак всякакво унижение и произвол; не е невежествено религиозен и суеверен; няма руската склонност към военщина; не пие толкова прекалено и не играе комар; не се налива с “водка” и яде “селедка”, а пие разните си видове вино и пелин с “пресния кебап посолен с чер пипер”; няма “самовар” и не пие “чай с прикуска”; не яде “балык” “нарязана в особна тарелка”, “варенье от малини” и “солетки”; не сърба “кисел бори”,³⁴ държи на семейството и семейната чест.

Българската идентичност като юнашка мъжественост

Струва ми се, че в немалка степен срещащите се обвинения към руснака задето търпи такова правителство, обвиненията в суеверие, покорност, безропотно подчинение, наивност и т.н., съдържат в себе си и неизказани, но загатнати ясно обвинения за липса на мъжественост в сравнение с българина. През пролетта на 1887 г. З. Стоянов говори за самия руски народ като *“малко годиначе дете, което се смее, плаче и тържествува, както му каже Катков, Святия Синод, оберпрокурора, генерал-губернатора, цензурата, шефа на жандарите, попа и шпионина.”*³⁵ Това открито заявява и пловдивския “Малък вестник”, който пише: *“Ако сте мъже да си извоювате тия права, тогава само ще преклоним глава пред вас, ще ви признаем за народ просветен и с едно искрено уважение ще ви слушаме когато критикувате държавните ни работи.”*³⁶ А и още в тревожните седмици по време на мисията на генерал Н. В. Каулбарс и неимоверното покачване на политическото напрежение сме свидетели на извикването на една идентичност свързана с балканското юначество, с представата за българина като юнак, близка, производна и свързана с една плебейска идентичност противопоставена на руския аристократизъм. В уводна статия на “Независима България”, служейки си със заканителен тон, Д. Петков отбелязва: *“Но каквото и да стане, не е зле да напомним още от сега на Русия, че който ни е ухапал до днес, се е побеснявал. Ний издохме главата и на гърската патриаршия, и на Турция. Има бог и за Русия — ако тя пожелеа да ни ухапе. Освен това не трябва да се забравя, че ний живеем на Балканския полуостров, и че при всичката ни слабост и малочисленост, способни сме да правим скандали.”*³⁷

И през следващите месеци и години можем да срещнем случаи където на Русия и нейната политика се противопоставя “юначния Крали Марко”, българският народ представен като “юнакът”,³⁸ “българските юнаци” от миналото.³⁹ В този смисъл, и по-късно пловдивският “Малък вестник” не отстъпва от заканителния тон и заявява: *“Ако Русия в своите алчни уста е почувствала Полша като мокра мишка, то нас ще почувства като биволски кокал, малко по-голям от широчината на гърлото ѝ, така щото може би ще се задави, гангриняса и вдигне петалите към тавана нагоре.”*⁴⁰

Много често липсата на мъжественост е свързана с обвинения към про-

тивника, че има поведение на жена, не притежава мъжки качества. Като се възмущава от стремежа на Русия да отстрани *“героя от Сливница”* от престола му, З. Стоянов пита: *“Че кой е тос мамин син княз, който ще да дойде наготово да ни управлява?”*⁴¹ И за поддалите се на аристократическата съблазън български офицери в руските военни академии се казва, че не били *“натури железни и гранитни”*, а *“междушапи натури.”*⁴² Участниците в преврата на 9 август пък са обрисувани като бягащи подобно на *“подплашени жътварки в турско време”*.⁴³ Много често представите на противници за развитието на българо-руските отношения, страха от евентуални действия на Петербург и цялата противникова идеология се представят като нещо свойствено на жена, дори като *“бабешки разсъждения и умозаклучения”*.⁴⁴

Лишеност от мъжественост се изтъква и чрез представянето на противника като воден в действията си от жена, на чиито желания се подчинява безропотно. Коментирайки искането на Петербург за отстраняване на княза и явно имайки предвид самия руски цар, З. Стоянов пита: *“Че пѣдари ли са нашите дѣржавни глави да ги пазарим всеки Гергѡвден и Димитровден по кефа на една жена.”*⁴⁵ Тази идея развива допълнително Н. Слепий, който представя искането на царя за изгонването на княз Александър I Батенберг като резултат от поддаване на натиска на жена си. Целта била да *“да дойде Валдемар, защото Алекснадѣр III не ще има добѣр семеен живот, ако не изпълни желанието на жена си, която всяка вечер му четяла великия канон и не искала да го слуша за някои работи, докато Валдемар не бил гуден на хляб в България.”*⁴⁶ В този смисъл, през април 1886 г., позовавайки се на българското средновековно минало, отново той изтъква силата на *“Крума, Симеона и Самуила”* като им противопоставя онези, които *“отивали във Византия да цалуват полите на местните гъркини”*.⁴⁷

В тази мисловна рамка се разполага реториката на вестникаря и в други случаи. Като повел се по *“акѣла”* на наричащата го *“Митя”* съпруга е представен и Д. Благоев.⁴⁸ Отново описвайки офицерите детронатори и обучението им в руската военна академия, Стоянов коментира: *“Онѣ злощастник кап. Зеленогоров така същѡ падна на академията. Неговата Дулцина Таболска беше го опекала на рѣжен щѡто и той прави-струва да има сребѣрна похтичка, да отиди и свѣрши.”*⁴⁹ И руснака се представя като не можещ често да контролира своята любима или съпругата си и примиряващ се с подобно положение.⁵⁰

И все пак, освен като гордост от бита, традицията и начина на живот, на *“българското”* пред *“чуждото”*, на балканското юначество, националистическата идеология се стреми да изгради и една горда българска национална идентичност, която да се базира и на отминалото напоследък време след Съединението и реално постигнатите резултати, разглеждани като проява на това българско мъжество. Това ясно личи от един материал на *“Ма-*

лък вестник”, който гордо отбелязва: “*Преди 6-ий Септемврий унизително беше да пътува човек по Европа и да се казва, че е българин. Всякий с презрение поглеждаше на бивший турски рая и бъдещий руски роб...*”⁵¹

Представата за отстъпчивостта пред Русия, като проява на женски качества и поведение, присъства в “Свобода” дори и в ролята му на опозиционен вече орган, когато в края на май 1894 г. пише: “*Морето, жената и народа, нямат вяра, казал Наполеон. Ако българският народ заедно със своите управляващи днес, е дошел до убеждението, че Русия трябва да го управлява* (ред.) - ний няма какво да кажем, освен да изкажем едно голямо съжаление, че сме си хабили младите години по освобождението и по борби, че сме изгубили по бойните полета славни другари, за да видим отечеството си един ден чужда провинция.”⁵²

Представените по-горе теми и мотиви ни дават възможност да надникнем в някои все още неизследвани аспекти на българската националистическа русофобска идеология от периода 1886-94 г. Те ярко демонстрират как в страна с преобладаващи симпатии към Петербург и неговата политика, определени политически кръгове и техните идеолози се стремят да намерят и оползотворят всички налични ресурси на равнище всекидневен живот и народна култура за да легитимират водената от тях външна политика на отстояване суверинитета на София пред натиска от Петербург и опитите му за намеса във вътрешните работи на Княжеството. По този начин, те се стремят да изградят една представа за българската идентичност, с която да потърсят диалог с широки народни ценности и представи, за които смятат, че ще притежават по-голяма важност в непосредствения сетивен свят на обикновения българин в сравнение идеологическите построения на противниковия лагер свързани с по-отвлечените принципи на православието и славянството. Същото се отнася и до подчертания стремеж отвлечените за много българи модерни ценности на “отечеството” и нацията да бъдат преведени на езика на всекидневния живот, бит и народна култура.

¹ За около петнадесетина години по света редица историци, социолози и културолози предложиха огромно количество изследвания за “образа на другия”, чието изброяване тук е трудно. Своя принос се опитаха да дадат и българските историци. Вж. Представата за “другия” на Балканите. С., 1995.

² Вж. напр. Antohi, Sorin. (2002) *Romania and the Balkans. From Geocultural Bovarism to Ethnic Ontology*. - In: Tr@nsit, 21, www.univie.ac.at/iwm/t-21.; Bakic-Hayden, Milica. (1995) *Nesting Orientalisms: The case of the Former Yugoslavia*. *Slavic Review* 54: 4, p. 917-931.; Bakic-Hayden, Milica., Hayden, Robert. (1992) *Orientalists Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*. *Slavic Review*, 51, 1, p. 1-15; Bernal, Martin. (1987) *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Clasical Civilization*. New Brunswick,

New Jersey: Rutgers University Press; Bassin, Mark. (1999) *Imperial Visions: Nationalist Imagination and Geographical Expansion in the Russian Far East, 1840-1865*. Cambridge, Cambridge University Press.; Elden, Stuart. (2001) *Mapping the Present*. Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History. London, New York: Continuum.; Foote, Kenneth E. et al., eds., (1994) *Re-reading Cultural Geography*, Austin: University of Texas Press.; Lewis, Martin W.; Wigen, Karen E. (1997) *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.; Khalid, Adeeb (2000) *Russian History and the Debate over Orientalism*. *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History.*, 1, 4, pp. 691-699.; Knight, Nataniel. (2000) *On Russian Orientalism: A Response to Adeeb Khalid*. *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History.*, 1, 4, pp. 701-715; Prakash, Gyan. (1995) *Orientalism Now*. - In *History and Theory*, 34, 3, pp. 199-212; Said, Eduard (1978) *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. New York: Random House.; Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*. New York, London: Oxford University Press.; Todorova, M. (1999) *Hierarchies of Eastern Europe: East-Central Europe versus the Balkans*. - In: *Culture and Reconciliation in Southeastern Europe*. Thessaloniki: Paratiritis, pp. 11-65.; Todorova, M. (2000), *Does Russian Orientalism Have a Russian Soul? A Contribution to the Debate between Nathaniel Knight and Adeeb Khalid.*, 1, 4, pp. 717-727.; Wolff, Larry (1994) *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, California: Stanford University Press. Не липсват и български опити. Вж. напр. Lilova, Desislava (2002) *Imagining Nation/ Imagining the Balkans. Bulgarian Models of Otherness*. (Revised project). CAS Sofia. www.cas.org. През есента на 2002 г. подобна конференция организира и Center for Advanced Study — Sofia.

³ По този проблем вж. Bloom, William. (1990). *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.; Corbey, Raymond, Leersen, Joep. (1991) *Studying Alterity: Backgrounds and Perspectives*. - In: Corbey, Raymond, Leersen, Joep. eds. *Alterity, Identity, Image: Selvs and Others in Society and Scholarship*. Amsterdam and Atlanta, GA: Rodopi.; Douglas, Marry. (1984) *Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Ark.; Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.; Strozier, Robert M. (2002) *Foucault, subjectivity and identity: historical constructions of subject and self* / Detroit, Michigan : Wayne State University Press; Taylor, Charles (2002) *Sources of the self: the making of the modern identity*. Cambridge: Cambridge university press.

⁴ Balakrishnan, Gopal. Anderson, Benedict eds. (1996) *Mapping the Nation*. London, New York: Verso, New Left Review.; Smiths, A. *Nationalist Movements*. L., 1976.; *The Ethnic Revival*. Cambridge, 1981.; *Theories of Nationalism*. London, 1983.; Gellner, E. *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.; Hobsbawm, E. J. and Ranger, T. (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983.; Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge, 1990; Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso, 1992; Greenfield, L. *Five Roads to Modernity*. Cambridge M.A. Harvard Univ. Press, 1992.; Hutcninsom, J., Smith, A. (eds) *Nationalism*. Oxford, Oxford Univ. Press, 1994.; Beiner, E. ed. *Theorizing Nationalism/ S.U. N. Y. Press*, 1999.; Kuzio, T. *Nationalizing states or nation building? A critical review of the theoretical literature and empirical evidence- Nations and Nationalism*, vol. 7, No. 2, 2001.

⁵ През последните години се появиха доста изследвания засягащи проблемите на българската национална идентичност. Тук ще посоча само Даскалов, Р. *Българската*

национална идентичност: начин на изграждане. - Даскалов, Р. Между Изтока и Запада. Български културни дилеми., С., 1998., с. 65-115.

⁶ Самозащита, бр. 1, 28 септ. 1885. Д. Ризов. Где сме..., с. 1.; Независимост, бр. 1, 18 ян. 1886. Нашата програма., с. 1.

⁷ Вж. Стоянов, З. Не му беше времето времето. Отговор на брошурата “Недоразуменията между българското и руското правителство”. Русе, 1886., с. 46.

⁸ Независимост, I, 29 март 1886, бр. 7., З. Стоянов. До нашите тракийски приятели..., с. 1.

⁹ Независимост, I, 9 април 1886, бр. 10. З. Стоянов. Кое от двете?, с. 2.

¹⁰ Свобода, бр. 37-38, 14 март 1887. З. Стоянов. Руските вестници., с. 1-2.

¹¹ Пловдив, III, 24 март 1888., бр. 11., с. 1-2.

¹² Свобода, VI, 21 ян. 1892., бр. 721., с. 1-2.

¹³ Вж. Свобода, II, бр. 196, 6 септ. 1888. Тези думи Славейков изрича съответно в Независимост., I, 18 септ. 1882, бр. 95, с. 1.

¹⁴ Независимост, I, 31 май 1886., бр. 23. Виновниците на убийството на поп Ангел Чолаков..., с. 3-4.

¹⁵ Вж. Независимост, бр. 1, 18 ян. 1886. Нашата програма., с. 1.; 29 март 1886, бр. 7., З. Стоянов. До нашите тракийски приятели..., с. 1.; 5 април 1886, бр. 9. З. Стоянов. Кой ще да ни помогне?, с. 1.; 30 април 1886, бр. 14., З. Стоянов. Приятелски отговори. с. 2-3.; 28 май 1886, бр. 22. З. Стоянов. Съгласни ли сме?, с. 1-2.; Стоянов, З. Не му беше времето ..., с. 39, 45.

¹⁶ Свобода, бр. 13, 13 дек. 1886. З. Стоянов. Руските славянофили..., с. 1-2.; Свобода, бр. 63, 10 юни 1887., Сърбската криза, от ?, с. 1-2.

¹⁷ Свобода, бр. 13, 13 дек. 1886. З. Стоянов. Руските славянофили ..., с. 1-2.; 13 ян. 1890., бр. 331., с. 3.; Пловдив, III, 5 май 1888., бр. 16. Общественото положение в Русия., с. 1.

¹⁸ Свобода, бр. 111, 20 дек. 1887. З. Стоянов. Социализмът в България., с. 2-3.; VII, 8 май 1893., бр. 1095., с. 2.

¹⁹ Свобода, бр. 111, 20 дек. 1887. З. Стоянов. Социализмът..., с. 2-3.; VII, 23 дек. 1892., бр. 991., с. 1.

²⁰ Самозащита, бр. 1, 28 септ. 1885. Д. Ризов. Где сме..., с. 1.

²¹ Вж. Стоянов, З. Не му беше времето..., с. 46.

²² Пак там, с. 46-47.

²³ Пловдив, V, 19 авг. 1890., бр. 63., с. 2.; Свобода, VIII, 8 март 1894., бр. 1336. Един епизод от московския живот., с. 2.

²⁴ Свобода, II, бр. 101, 14 ноем. 1887. Публичното мнение в Русия., с. 1.

²⁵ Свобода, бр. 111, 20 дек. 1887. З. Стоянов. Социализмът в България., с. 2-3.

²⁶ Пак там.

²⁷ В този смисъл, за официозът “българите” и дори “и последний шоп” стоели по-високо от “томбовски селачи”. Свобода, IV, 9 юни 1890., бр. 369., с. 1. В рамките на тази реторична стратегия по време на предизборната кампания от август 1890 г. и видинският “Нова България” поставя “хубавите селяни българи” от Видински окръг по-високо от “пиени пагонци”, а видинските граждани по-високо от “руски купци.” Нова България, II, Видин, 18 авг. 1890., бр. 10. Видин в Лом-Паланка., с. 1-2. И в други издания се отбелязва по-доброто материално положение на българския селянин в сравнение с руския и как това било установено още по време на войната от руските офицери и войници, тъй като България била богата страна по отношение на земеделие

и скотовъдство, а българският селянин "малък чокой" в сравнение с беднотата характерна за Русия. Хун, А. Фон. Борбата на българите за Съединението си. Политическа и военна история на българо-румелийските събития в 1885 г. Прев. Др. Валтер. 2 прераб. изд. Русе, 1890., с. 3-6. И през май 1893 г., във важна статия на "Свобода" се припомня на българския читател как "руските военни писатели всякъде го изповядват, че къщата на братушките била по-добре уредена от тая на русина." Свобода, VII, 8 май 1893., бр. 1095., с. 2.

²⁸ Независимост, I, 5 април 1886, бр. 9. Литературна летопис., с. 4.

²⁹ Гудев, П. Т. Време е да видим Россия освободили ни. Русе, 1887., с. 25-26.

³⁰ Свобода, бр. 43-44, 2 април 1887. З. Стоянов. Приказ по войскам., с. 1-2.

³¹ Свобода, III, 10 май 1889., бр. 265. Нова песен на ветх глас., с. 1-2.

³² Свобода, IV, 18 юлий 1890., бр. 379. От какво се опасяват българите?, с. 2.

³³ Свобода, бр. 85, 19 септ. 1887. З. Стоянов. На слугите., с. 1-2.

³⁴ В началото на 1891 г. "Свобода" изказва увереност, че другите сили няма да позволят на Русия "да ни изсърба като кисел борш..." Вж. Свобода, V, 4 ян. 1891., бр. 425., с. 1.

³⁵ Свобода, бр. 43-44, 2 април 1887. З. Стоянов. Приказ по войскам., с. 1. Този образ на руския народ за известно време получава по-широка употреба в неговата публицистика. Той твърди, че в Русия на народа се гледа "като на дете, куп месо", изтъква, че "стомилионний народ е като малко дете. Каквото му кажат и заповядат това той върши." Свобода, бр. 47, 15 април. 1887. З. Стоянов. Мракобесие., с. 2.; Стоянов, З. Документи по превратът на 9 август. С., 1887., с. 13.

³⁶ Малък вестник, I, 18 юлий 1892., бр. 29. Руски демократизъм, с.1-2.

³⁷ Независима България, I, 9 окт. 1886., бр. 9. Д. П. Кой ще бъде кандидата за княз?, с. 1.

³⁸ Вардар, I, 25 септ. 1887., бр. 2., с. 1.

³⁹ Пловдив, IV, 23 дек. 1889., бр. 50., с. 3.

⁴⁰ Малък вестник, I, 4 април 1892., бр. 14. Руска безочливост., с. 3.

⁴¹ Стоянов, З. Не му беше времето..., с. 48.

⁴² Стоянов, З. Документи по превратът ..., с. 7.

⁴³ Пак там., с. 6.

⁴⁴ Свобода, VII, 15 дек. 1892., бр. 984., с. 2.

⁴⁵ Стоянов, З. Не му беше времето..., с. 48.

⁴⁶ Много има да плачете за зеленото парцалче. Отговор на искателите на руска окупация., написал Н. С.. Търново, 1886.

⁴⁷ Независимост, I, 2 април 1886, бр. 8. З. Стоянов. До Георгия Кърджиев..., с. 2.

⁴⁸ Независимост, бр. 4, 15 март 1886. З. Стоянов. "Демократ" с камбана..., с. 1.

⁴⁹ Стоянов, З. Документи по превратът ..., с. 9.

⁵⁰ Пловдив, V, 19 авг. 1890., бр. 63., с. 2.

⁵¹ Малък вестник, I, 5 септ. 1892, бр. 36. 6-ий Септември., с. 1.

⁵² Свобода, VIII, 31 май 1894., бр. 1397., с. 2.